

Nuo žvejų kaimo iki kurorto: poilsiautojų ir šeimininkų santykiai Kuršių nerijos kuršininkų tekstuose

Dalia Kiseliūnaitė

Klaipėdos universitetas
dalia.kiseliunaite@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3268-0616>

Anotacija. Straipsnio tikslas – atskleisti būdingą Kuršių nerijos gyventojų požiūrį į tarpukario (1923–1939) poilsiautojus kaip turizmo paslaugų klientus. Kalbant apie Kuršių nerijos etnokultūrinę erdvę įprasta remtis XIX–XX a. pirmosios pusės publikacijose pasirodžiusiais keliautojų ir poilsiautojų įspūdžiais. Nepaisant politinių akcentų ir skirtingų interpretacijų, įspūdžiai perteikiami vasarotojo arba trumpalaikio svečio akimis. Iki šiol mažai dėmesio buvo skiriama pačių vietos gyventojų socialinei savivokai, vykstant reikšmingiems politiniams ir socialiniams pokyčiams regione. Šis tarpdalykinės krypties tyrimas remiasi kalbine ir etnografinė medžiaga. Subjektyvia gyventojų patirtimi paremtuose pasakojimuose ryškėja regionui būdingų konceptų *poilsis*, *poilsiautojas*, *savas / svetimas*, *svetingumas* turinys ir kalbinė raiška.

Iš 1980–2014 metų ekspedicijose surinktos kalbinės ir etnografinės medžiagos buvo išrinkti temą atspindintys tekstai ir jų fragmentai ir ištirti taikant teksto ir iš dalies konceptų analizės metodus.

Pagrindinės sąvokos: kurortas, socialinė savivoka, poilsiautojas, konceptas, opozicija „savas / svetimas“, kuršininkų kalba.

From a Fishermen's Village to a Resort: Relationship between Holidaymakers and Hosts in the Texts of the Residents of the Curonian Spit

Abstract. The article aims to reveal the attitude characteristic of the residents of the Curonian Spit towards interwar-time (1923–1939) holidaymakers whom they provided with hospitality services. Regarding the ethnocultural space of the Curonian Spit, it is usual to refer to the published impressions from the 19th and the first half of the 20th century. Despite the political accents and different interpretations, the impressions are conveyed through the eyes of holidaymakers or short-term guests. So far, little attention has been paid to the social self-awareness of the local population amid significant political and social changes in the region. This interdisciplinary research is based on linguistic and ethnographic material. In the narratives based on the subjective experience of the residents, the regional concepts of “recreation”, “holidaymaker”, “one’s own/stranger”, “hospitality”, content and linguistic expression come to light.

Texts and their fragments reflecting the topic were selected from the linguistic and ethnographic material collected in the field research between 1980 and 2004 and analyzed using the methods of text and, partially, concept analysis.

Keywords: resort, social self-awareness, holidaymaker, concept, opposition “one’s own /stranger”, the Kuršenieku (New Curonian) language.

Gauta: 2022-11-15. Priimta: 2022-12-05.

Received: 15/11/2022. Accepted: 05/12/2022.

Copyright © 2022 Dalia Kiseliūnaitė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Straipsnio tikslas – remiantis etnografinė ir lingvistinė medžiaga, atskleisti būdingą Kuršių nerijos gyventojų požiūrį į tarpukario poilsiautojus kaip turizmo paslaugų klientus. Tema aktuali dėl to, kad iki šiol nedaug dėmesio buvo skiriama pačių vietos gyventojų socialinei savivokai, vykstant reikšmingiems politiniams ir socialiniams pokyčiams regione. Pagrindinės to priežastys yra šios: (1) Kuršių nerijos tarpukario istorija nuodugniau pradėta tirti tik atkurtos Nepriklausomybės laikais, sovietmečiu ideologiniais sumetimais buvo stengiamasi šią temą apeiti, be to, šaltiniai buvo sunkiai prieinami; (2) mūsų laikais tarpukario nerijos kultūrinis kraštovaizdis atkuriamas remiantis moksliniais tyrimais, vokiečių keliautojų ir etnografų medžiaga ir iš dalies lietuviška spauda, tačiau pastebimai trūksta žvilgsnio „iš vidaus“, iš pačios Kuršių nerijos bendruomenės; (3) autentiškos medžiagos stygius sietinas su gyventojų emigracija ir dėl to prarasta galimybė surinkti duomenis; (4) svarbi kliūtis surinkti ir ištirti medžiagą yra kalbos barjeras, kadangi vietos gyventojai kalbėjo kuršininkų kalba, savitu baltų kalbų geolektu, kuris iki straipsnio autorės publikacijų Lietuvoje nebuvo tiriamas¹. Šio straipsnio tema nebuvo daryta specialios informantų apklausos. Kadangi mūsų laikais nebėra pateikėjų, tyrimui naudojama anksčiau surinkta etnografinė ir kalbinė medžiaga. Daugiausia tai garso įrašai kuršininkų kalba, surinkti 1980–2004 metais², papildomai naudojami ir rašytiniai šaltiniai. Taikomi lauko tyrimo, tekstų analizės ir iš dalies konceptų analizės metodai.

Kurortinio gyvenimo pradžios ir vietinių gyventojų paveikslas XIX a. publikacijose

XIX a., dar prieš prasidedant kurortinei erai, nerijos žvejų gyvenimas patraukė ne vieno keliautojo ir poilsiautojo dėmesį, tapo aprašymų ir publikacijų objektu. Sunkias gyvenimo sąlygas pabrėžė ten dirbę kunigai ir bažnyčių bei mokyklų vizitatoriai. Iš Otto Glagau publikacijos, paskelbtos 1868 metais laikrastyje *National Zeitung*³, sužinome, kad pirmieji poilsiautojų teikiamą naudą pajuto juodkrantiškiai, o Pervalka autorių pasitiko visišku skurdu. Kaip vieną iš egzotiškiausių jų gyvenamosios ypatybių jis aprašo ką tik sugautos žalios žuvies valgymą. Jam paliko įspūdį žvejų bendruomeniškumas, savitarpio pagalba, religingumas, autorius akcentavo žvejų ištvermingumą, gebėjimą prisitaikyti prie sudėtingų gamtos sąlygų (Glagau, 1970, p. 300, 320, 321). Jis mini, kad tuo metu vietos gyventojai beveik nemokėjo vokiškai, kunigas juos kalbinęs lietuviškai, o tarpusavyje bendravę latvišku žargonu (Ibid., p. 300). Jo lankymosi laiku Nida jau žengė pirmuosius žingsnius į kurortinę erą, keliautojas mini viešnagę viešbutyje, kuris, sprendžiant iš aprašo, greičiausiai buvo Friedricho Blodės 1867 metais įkurtas, tebestovintis iki šiol. Nidoje

¹ Daugiausia dėmesio šios kalbos dokumentavimui ir tyrinėjimams iki tol skyrė vokiečiai, kiek mažiau latviai.

² Garso įrašų kopijos saugomos Klaipėdos universiteto projekto „Kuršių nerijos kuršininkų kalbos ir etninės kultūros archyvas“ duomenų bazėje: <http://nerija.ku.lt:8080/knka/>

³ Čia naudojamas vertimu, paskelbtu knygoje *Lietuvininkai* (Milius, 1970).

keliautojas mato žvejų namus, kurių stogus dengia nendrės ir puošia „kuršiški žirgeliai“ (Ibid., p. 326). Panašius aprašymus galime skaityti kiek vėlesniuose Franzo Tetznerio (1899), Lois Passarge (1878) ir kitų darbuose, kur greta pridėdama iliustracijų, kaip atrodė žvejo namas, įrankiai, valtys ir kt. Visa tai – keliautojo, sezoninio svečio įspūdžiai.

Kur kas geriau žvejų gyvenimą pažino ir giliau juo domėjosi vietos vokiečiai – įstaigų tarnautojai, mokytojai ir kt. Išsamūs ir moksliniais metodais pagrįsti darbai yra Karaliaučiaus universiteto profesoriaus Adalberto Bezenbergerio, kuris vasaromis atostogaudavo Juodkrantėje, studijos (Bezenberger, 1888; 1889). Pirmoji skirta kuršininkų kalbos istorijai ir ypatybėms, antroji – bendrai Kuršių nerijos ir jos gyventojų istorinei, etnografiniai ir socialinei apžvalgai. Tačiau XIX a. paskutiniai dešimtmečiai – tai dar tik pirmieji nerijos kurortinio gyvenimo metai, didelių permainų pradžia.

Kurortinių paslaugų plėtra ir šeiminių įvaizdis XX a. pirmos pusės publikacijose

Apie Kuršių nerijos žvejų kaimų virtimą kurortais nemažai rašoma istorikės Nijolės Strakauskaitės (2010; 2018) publikacijose, kur išdėstomos poilsio verslo kūrimosi prielaidos, aprašoma infrastruktūros ir poilsio kultūros plėtra, gyvenviečių, ypač Juodkrantės, turistinio patrauklumo augimas nuo XIX a. vidurio iki Antrojo pasaulinio karo. XX a. pradžioje į neriją plūstelėjo gausesnė poilsiautojų srautai. Pradėta sparčiai tvarkyti infrastruktūra; įrengiamos garlaivių priekabos, statomi viešbučiai. Tarp kitų kurortams būdingų akcentų, įvykių ir faktų autorė atkreipia dėmesį ir į žvejų kasdienybę, kuriai skiria knygos skyrių (Strakauskaitė, 2018, p. 196–203). Įvade ji pabrėžia, kad daugiau nei šimtmetį Juodkrantės kultūriniam kraštovaizdžiui buvo būdinga diarchija: žvejų kaimas ir vilų kvartalas (Ibid., p. 12). Nidos gyvenvietės kurortinė plėtra prasidėjo vėliau negu Juodkrantės ir nepasižymėjo tokiu architektų ir kitų kurorto puoselėtojų dėmesiu. Čia turistinio patrauklumo akcentu tapo Nidos menininkų kolonija ir jos mecenatas, iš žvejų bendruomenės kilęs viešbučio savininkas Hermanas Blodė, perėmęs viešbutį iš savo tėvo Friedricho (Strakauskaitė, 2010, p. 104–118). Būtent menininkai bene labiausiai nusipelnė garsindami Nidos vardą Karaliaučiuje ir kituose Vokietijos miestuose, pritraukdami vis daugiau poilsiautojų. Greta gamtos vaizdų neretai drobėse atsirasdavo ir žvejų portretai, jų namai, kapinės ir kiti tradicinės gyvenamosios atributai. XIX–XX a. sandūroje Nidoje ėmė kurtis viešbučiai, kuriems buvo statomi specialūs pastatai, tačiau didžioji dalis poilsiautojų turėjo tenkintis nuomojamais kambariais žvejų namuose⁴. Supratę, kad Nida negali konkuruoti savo prabanga su Juodkrante, iniciatyvos išnaudoti etnografinį jos patrauklumą ėmėsi įtakingi vietos asmenys, tokie kaip Blodės žentas dailininkas Ernstas Molenhaueris, Nidos burmistras Richardas Troztkis ir mokyklos direktorius Henry Fuchsas. Pirmieji du atkakliai gynė Nidą nuo idėjos paversti miestelį kurortinės globalizacijos objektu (Ibid.,

⁴ 1936 metų sezono pabaigoje Nidoje užsiregistravo 164 poilsiautojai, iš kurių 48 buvo apsistoję Blodės viešbutyje (Strakauskaitė, 2010, p. 115), kiti mažesniuose viešbučiuose, kurie buvo įkurti perstačius žvejų namus, arba nuomojosi namo dalį pas žvejus.

p. 114). 1926 metais jie įkūrė tautinio kostiumo draugiją „Trachtenverein“, 1928 metais kraštotyros muziejų, miestelio valdžios remiami reglamentavo Nidos kurortinį įvaizdį, nurodydami žvejams architektūros reikalavimus (atitinkamomis spalvomis dažyti namus, dekoruoti juos tradiciniais elementais, dengti nendrėmis stogus)⁵, pasiūdino tautinius kostiumus (tokius, kokius jie įsivaizdavo esant tradicinius), kuriais žvejai, ypač jų moterys, vilkėjo šventinėmis dienomis ir pozavo fotografams (Bacevičius, 2013, p. 232, 233; Nausėda ir Gerulaitienė, 2013, p. 182, 206)⁶. Šiuolaikine kalba kalbant, jie kūrė Nidoje kaimo turizmo verslą. Preilos ir Pervalkos gyvenvietės tarpukariu liko žvejų kaimai.

Vokiškoje spaudoje ir Klaipėdoje leidžiamuose bukletuose, skirtuose daugiausia kontingentui iš Vokietijos, publikuojamos nuotraukos su kopų vaizdais ir kitomis kraštovaizdžio detalėmis. Neretai į kadra pakliūdavo ne tik romantiškai mariose plūduriuojančios burinės valtys, bet ir žvejai su darbo apranga ir pypke dantyse, merginos su tautiniais rūbais, pamaryje nerūpestingai žaidžiantys vaikai. Tokia reklama didino kurorto patrauklumą, tačiau ji, be abejo, neatspindėjo žvejo kasdienybės ir negalėjo suartinti kurorto svečių su vietos gyventojais⁷. Retas to meto poilsiautojas užmezgdavo artimesnį ryšį su eiliniaus žvejais. Thomo Manno šeima savo vilai pasirinko žvejo namo architektūrinį sprendimą, apie šį pasirinkimą rašytojas pasakoja kalboje, pasakytoje Rotary klube Miunchene⁸. Broliai Sakučiai, kurių vaikystė prabėgo netoli rašytojo vilos, prisimena, kad tarnaitė Marija pirkdavusi pieno gausiai rašytojo šeimai. Tačiau, išskyrus vietos elitą, žvejai rašytoją matė tik iš tolo ir smalsumą tenkino nuotrupomis, prasiskverbiančiomis iš jo aplinkos, bet apie paties rašytojo bendravimą su žvejais beveik nieko nežinome⁹.

Tarpukariu Kuršių neriją „atrado“ lietuvių inteligentija, netrukus joje ėmė lankytis latviai, Kuršių nerijos tema atsirado ir latviškoje literatūroje (Butkus, 2015). Apie tai, kaip naujieji lankytojai tarpukariu matė ir vertino Kuršių nerijos gyventojų ir poilsiautojų sambūvį, galima spręsti iš to meto publikacijų ir grožinės literatūros. Aurelija Mykolaitytė konstatuoja, jog iki pat mūsų laikų Nepriklausomybės gausioje grožinėje literatūroje ir

⁵ Apie tai, kad žvejų namų architektūrinis stilius buvo reglamentuojamas, kalba broliai Sakučiai filme „Išbarstyti žodžiai“: *Tie ponaičiai, Molenhaueris ir kiti, kur buvo toje draugijoje [Trachtenverein], kurie mums sakė, kaip daryti, patys turėjo kitokių spalvų namus su raudonų čerpių stogais. O žvejų turėjo būti su nendriniais <...> Tai nebuvo teisinga. Jie turėjo modernius, kitų spalvų, o žvejai – tik raudonus [namus].*

⁶ Muziejaus ir draugijos veikla buvo viena nuo kitos neatsiejama (plačiau žr. Nausėda ir Gerulaitienė, 2013, p. 182, 198–201, 206).

⁷ Kai kurių antropologų nuomone, šiuo keliu einant tyko pavojus, kad vietos gyventojai pradės suvokti savo etninę kultūrą kaip prekę, inscenuoti „liaudišką svetingumą“, taip sunaikinant natūralų, tradicinį jos autentiškumą (Suntikul, 2012, p. 33).

⁸ Kalba, pasakyta Miunchene, Rotary klube, 1931 metų gruodžio 1 dieną. Pagal šį tekstą sukurtas Arvydo Baryso filmas „Thomas Mannas. Mano vasarnamis“ (2013, vertė Antanas Gailius).

⁹ Leono Stepanausko knygoje (1987, p. 149) esama kelių užuominų apie tai, kad eidamas pasivaikščioti Thomas Mannas pakalbindavęs vieną kitą žveją, pasak knygos autoriaus, turbūt ieškodamas medžiagos savo kūrybai, tačiau nei jam, nei šio straipsnio autorei nepavyko užfiksuoti, su kuo iš žvejų šeimų, išskyrus žvejo dukrą tarnaitę Martą Fėgę, rašytojas būtų užmezgęs artimesnį ryšį. Apie Martą Stepanausko knygoje rašoma remiantis kitos tarnaitės Marijos, kuri su rašytojo šeima atvykdavo iš Vokietijos, įspūdžiais. Paklausta, kaip Marta kalbėjusi, Marija paaiškino: „Kuršiškai... Užsimiršusi ir su mumis imdavo taip kalbėti, netgi Tomą Maną užkalbindavo kuršiškai... Į vokiečių kalbą irgi įpainiodavo kuršiškų žodžių. Sunku būdavo suprasti“ (Stepanauskas, 1987, p. 106–107).

publicistikoje savo santykį su vieta dauguma autorių perteikia apeidami vietos gyventojus kuršininkus (Mykolaitytė, 2018).

Tarpukario poilsiautojų ir šeiminkų santykiai vietos gyventojų akimis

Daugelyje poilsio ir turizmo verslą plėtojančių vietovių vietos gyventojai, suvokdami ekonominę turizmo naudą, skirtingai taikosi prie socialinių, kultūrinių ir kitų skirtumų tarp „savų“ ir „svetimų“: vienur įsileidžia svečių atneštas kultūrinės naujoves, kitur brėžia ribą tarp „savo“ ir „svetimo“. Antropologai šioje sąveikoje išvelgia dvi puses: daugelyje ekonomiškai lėčiau besivystančių regionų svečiai palieka ne tik pinigų, bet ir atneša naujų papročių, kuriuos perima vietos gyventojai, ypač jaunimas. Ilgalakis tokių kontaktų pobūdis gali sukelti svečius priimančioje bendruomenėje vertybinių pokyčių (Burns, 1999, p. 103). Kokią įtaką poilsiautojų nešamos naujovės darė Kuršių nerijos žvejų kultūrinei savimonei? Remiantis Kuršių nerijos etnolingvistine medžiaga, galima išskirti keletą tarpukariui būdingų poilsiautojų ir vietos gyventojų santykių ypatybių.

Viena iš ryškesnių – **kalbos skirtumas**. Tarpukariu Klaipėdos kraštui priklausę nerijos žvejai buvo dvikalbiai – jie gerai mokėjo vokiškai, bet tarpusavyje absoliuti jų dauguma bendravo gimtąja kuršininkų kalba. Tiesa, jos prestižas tuo metu jau buvo gerokai sumenkęs¹⁰, tačiau gimtoji kalba teikė kuršininkams tam tikro pranašumo, kai jie norėjo būti autonomiški. Mokėdami vokiškai, jie tuo pat metu galėjo tinkamai aptarnauti poilsiautojus. Tai dažniausiai buvo moterų rūpestis, todėl būtent moterys greičiau mokėsi vokiečių kalbos ir skatino vaikus, kurie buvo pagalbininkai ūkyje¹¹.

Apie Nidos žvejų daugiakalbystę savo nuomonę pasakė ir Thomas Mannas, kuris kai kuriose nidiškių buities detalėse išvelgė rusiškumo, o žvejų akcentas, jiems kalbant vokiškai, pasak jo, taip pat esąs rusiškas. Pačią kuršininkų kalbą jis giminiavo su sanskritu¹². Toks subjektyvus požiūris, žinoma, neatitinka mokslinės tiesos. Į tai, kad vietiniai tarpusavyje kalba poilsiautojams nesuprantama kalba, ne visi svečiai reagavo draugiškai. Latvių kalbininkas Janis Endzelynas teigia, esą vietiniai gyventojai girdėdavę arogantiškas pastabas: „Was quatschen Sie kurisch, wenn Deutsche da sind?“ (Endzelīns,

¹⁰ Janis Endzelynas teigė, kad nei vokiškai orientuota Kuršių nerijos tarpukario kultūrinė aplinka, nei patys kuršininkai savo kalbos nevertinantys, laikantys ją „išsigimusia“, o Lietuvos valdžia nieko nedaranti, kad kuršininkai nesuvokietėtų (Endzelīns, 1979, p. 573).

¹¹ Spartūs ir negrįžtami kuršininkų etninės savimonės pokyčiai prasidėjo XIX a. suvienijus Vokietijos žemes, įvedus jose dėstomąją vokiečių kalbą ir nuosekliai stiprinant kaizerinį patriotizmą. Ne vienoje šeimoje net neturintys vokiškų šaknų kuršininkai kalbindavę vaikus vokiškai dėl to, kad šiems būtų lengviau mokykloje, tai liudija ir kalbos tyrėjai, ir patys pateikėjai (Plāķis, 1927, p. 5).

¹² Miunchene pasakyta kalba cituojama Stepanausko knygoje (vertėjas nenurodytas) (1987, p. 222–227): „Žmonės čia nėra gražūs. Užtat labai draugiški. Žmonių tipas turi daug slaviškų bruožų: stambūs skruostikauliai, mėlynos pavandenijusios akys. Čia žmonės moka tris kalbas. Jie kalba vokiškai, lietuviškai ir kuršiškai. Jei jie kalba vokiškai, tai jų šneka skamba kažkaip rusiškai. Lietuvių ir kuršių kalbos labai savotiškos. Lietuvių kalba truputį primena rusų kalbą. Kuršių kalba esą itin artima sanskritui. Tokia artima kaip jokia kita dabartinė kalba. Žvejų gyvenimas čia atšiaurus, dažniausiai labai sunkus. Marios šiaip visai nekaltai atrodo, tačiau kai kada, ypač rudenį, žvejams gali padaryti daug pikto. Vasarą pavojingi žaibai. Mačiau pats, kaip žaibo pritenktą žvejį iškėlė iš valties“.

1979, p. 573)¹³. To meto geopolitinė situacija ir Klaipėdos krašto kultūrinė autonomija buvo palanki vokiečių poilsiautojams jaustis nerijoje kaip „savoje teritorijoje“ ir neretai demonstruoti aroganciją vietos gyventojų atžvilgiu.

Kalbėdamiesi su žmogumi, kuriuo pasitiki, kuršininkai pabrėždavo, kad tarpusavyje, kaip bendruomenė, jie bendrauja savaip ir ne viską vokiečiams reikia suprasti. Filme kuršininkės kalbasi: *Und als die Kurgäste im Sommer da waren, da wurde sowieso nicht kurisch gesprochen, da sollte man ja auch deutsch sprechen. – Ja, aber alles sollten die ja auch nicht hören* (Schulzeck, 1997)¹⁴.

Išgalėjus nuostatai, kad poilsiautojai vietinės kalbos nesupranta, pasitaikydavo ir kurioziškų nutikimų. Nidiškė Herta Paul (Detzkeit) prisimena, kaip jų namuose apsistojus dailininkui iš Rygos (su kuriuo, kaip įprasta, šeiminkai bendravo vokiškai), manydamos, kad svečias „kuršiškai“ nesupranta, motina su kaimyne jį apkalbėjusios (jis joms pasirodęs nemokus). Žvejienės nustebusios, kai svečias į tai atitinkamai reagavo latvių kalba (Ibid.). Pasak jos, tada ir išsiaiškinę, kad kuršininkų kalba esanti latvių kalbos dialektas.

Poilsiautojo konceptas Kuršių nerijos žvejų kalboje

Kuršininkai visus poilsiautojus vadino vokiečiais, t. y. sąvoka *vāci / vācieši* apėmė kurorto svečius nepriklausomai nuo jų tautybės ir vietovės, iš kur atvyko, ir semantiškai nutolo nuo etnonimo *vācietis* ‘Vokietijos gyventojas’. Taip buvo todėl, kad didžioji dalis svečių atvykdavo iš Vokietijos, o Kuršių nerijos šiaurinė dalis nuo 1923 metų priklausė Lietuvai. Kadangi bendravimo su svečiais kalba beveik be išimčių buvo vokiečių¹⁵, būtinybės skirti svečius, kas iš kur, nebuvo: *Kad tie vāci atgā peldeties, mes vis sacījam, va nu Rīgas atgā, va nu kur nārs, va nu ķengsberges, tie vis bij vāci, vācieš, kur peldēt iet, tie bi vācieš* (MP)¹⁶. *Māte ar tuos ķiekūzes zuves und zutes rūķināje, un tad par vāciešus, tie, kur vasar atgāj, pardevām* (ChSchm)¹⁷.

Šios sąvokos gajumą rodo ir vėlesni įrašai: Schulzecko filme broliai Sakučiai ir režisieriaus motina kalbasi apie šiuolaikinį Nidos gyvenimą, kai jie savo tėviškėje patys jau buvo svečiai: *Aļ tas, kur mūsa namā dzievuo, tas žemaitis, tas man rākuoja, viņš nievien zuve nu mares neēd. Vīnš ēd nu jūras. Tas plāķis – tas pats. Citi vasara, kad atiet tie vācieši, tie ir plekstes. Tie juk nivien plekstes. Tie ir nu maras*¹⁸. Čia galima išgirsti varto-

¹³ „Kodėl jūs pliurpiate kuršiškai, kai šalia yra vokiečiai?“

¹⁴ „O kai vasarą atvykdavo poilsiautojai, tai šiaip ar taip nešnekėdavome kuršiškai, tada reikėjo šnekėti vokiškai“. „Taip, bet visko girdėti jiems taip pat nereikėjo“.

¹⁵ Didžioji dalis Nidos ir Juodkrantės tarpukario gyventojų silpnai mokėjo lietuvių kalbą, nors vaikai turėjo lankyti privalomas lietuvių kalbos pamokas mokyklose su dėstomąja vokiečių kalba. Daugiau lietuviškai kalbančių šeimų buvo Pervalkoje ir Preiloje, tačiau ten retai užklysdavo poilsiautojų.

¹⁶ „Kai tie vokiečiai atvykdavo maudytis, mes sakydavom, ar iš Rygos, ar iš kur nors, ar iš Karaliaučiaus, tie buvo vokiečiai, kur maudytis eina, tie buvo vokiečiai.“

¹⁷ „Motina su tais kankorėžiais žuvis ir ungiurius rūkė, ir tada vokiečiams, kurie vasarą ateidavo, parduodavome“.

¹⁸ „Bet tas, kur mūsų name gyvena, tas žemaitis, jis man pasakojo, kad jokios žuvies iš marių nevalgo. Jis valgo iš jūros. Ir plakis – tas pats. Kiti vasarą, kada atvažiuoja vokiečiai [=poilsiautojai], [sako] – tai plekšnės, bet tai nėra jokios plekšnės. Tie iš marių“.

jant sąvokas *vācietis* ir *žemaitis*, kurios reiškia „poilsiautojas“ ir „lietuvis“ (plačiau apie etnonimų vartojimą kuršininkų kalboje žr. Kiseliūnaitė, 2008).

Poilsiautojai buvo vadinami ne tik šiuo etnonimu – kuršininkų bendruomenėje jie buvo pravardžiuojami ir *kaulų graužėjais* (*kaulu graužėji*). Straipsnio autorė, rinkdama medžiagą, šią pravardę išgirdo iš Martino Sakučio, jis ją vartoja ir minėtame Schulzecko filme: *Mes rītā jājam mājās, mes nivien zuši nebrūkijam. Un tie citi kaulu graužēji, tie var pastipt*¹⁹. Paklaustas, kodėl jie taip vadina poilsiautojus, pašnekovas atsakė nežinąs, bet Nidoje jo vaikystėje taip poilsiautojus pravardžiuodavę visi. Galbūt atsakymą duoda ši ištrauka iš nidiškės Erikos Kalwies pasakojimo: *Tēvas buvo žvejys, motina padėjo namuose. Kai vokiečiai atėjo, tai ji turėjo viskuo padėti. Tada dar gavo valgyti tie žmonės. Rytais gaudavo pusryčius ir vakarienę gaudavo. <...> Bet tie vokiečiai viską valgė. Per pusryčius jie gaudavo kiaušinį arba keptą kiaušinį, tada tas plokščias sūris buvo, pačių kepta duona, taip gražiai supjaustyta, tada dar kava, nežinau, cikorija su pienu... Nežinau, ką tiems žmonėms davė. Tada vakarienė – keptos bulvės, kokį unguriuką pakepė ar rūkytos žuvies gavo. Tie vokiečiai buvo patenkinti, Jėzau, kokie patenkinti! Už vieną naktį, kai jie pas mus miegojo, dvi markes mokėjo. Na kas tas yra, tai juk jokie pinigai nebuvo! Matai, kokie neturtingi mūsų žvejai buvo? Turėjo dirbti, dirbti, o tie už naktį tik dvi markes tedavė...“ (EK). Tai bene vienintelis pavyzdys, leidžiantis numanyti, jog „kaulų graužėjais“ poilsiautojai vadinami dėl jų neišrankumo maistui arba dėl šykštumo, tačiau patvirtinti šį spėjimą kol kas turimos medžiagos nepakanka.*

Privačios erdvės ribų nustatymas

Norėdami vasarą uždirbti pinigų tam, kad pagerintų savo buitį ir galėtų daugiau investuoti į žvejybos verslą (atnaujinti tinklus, valtis, žvejybos įrankius), daugelis žvejų, negalėdami įrengti atskirų patalpų svečiams, kurortinio sezono metu patys turėjo glaustis pagalbinuose pastatuose (daržinėse, klėtyse, pašiūrėse). Svečiams turėjo būti suteiktas visiškas privatumas, šeimininkai į išnuomotas patalpas galėjo užėti tik susitarus: valyti, perkloti lovas, tiekti maistą ir pan.

Dar vokiečiai būdavo. Šaltyšius rūpinosi, turėjai viską išnuomoti, visą namą. Tada mes miegojom pastogėj, daržinėj, klėty, visuose kampuose. Visas lovas turėjai išnuomoti, gaudavai už kiekvieną lovą atskirai. Vieni gavo valgyti, kiti patys virėsi <...>. Jie galėjo eiti, kur norėjo, galėjo kavos pasidaryti, kada nori, vaikščioti. O mes tik pakampiais, ant aukšto, ant šiaudų miegojom <...> Tada viską gražiai kalkėmis išbalindavo, viską vokiečiams. Taip priklausė. Birželį, liepą, rugpjūtį ir rugsėjį. Tu name negalėjai nieko ieškoti, namas priklausė vokiečiams (MPu).

Labai panašų vaizdą perteikia visi apklaustieji kuršininkai, kurių tėvai nuomojo svečiams savo namus. Siekiant kuo kokybiškiau aptarnauti poilsiautojus, gyvenviečių valdžia kėlė reikalavimus infrastruktūrai: pavasarį buvo tikrinama, ar žvejys tinkamai paruošė namą (turėjo turėti pakankamai vietos atitinkamam lovų skaičiui, perdažyti kambarius,

¹⁹ „Rytoj važiuosime namo, todėl mums jokių ungurių nereikia. O kiti kaulų graužėjai, tie gali pastipti“.

atlikti kitus remonto darbus, paruošti skalbinius, virtuvę, vietą praustis, tualetą ir kt.). Tuo laiku žvejai laikė gyvulių, kurie turėjo būti atriboti nuo svečiams skirtos erdvės. Tik įvykdžius reikalavimus buvo išduodamas leidimas priimti poilsiautojus.

Vaikų įtraukimas į poilsio paslaugas. Poilsiautojų įvaizdis vaikų akimis

Suprantama, kad svečiai matė kuklią šeiminių buitį ir negalėjo nepastebėti sunkaus žvejo šeimos darbo, kuriam buvo pasitelkiami visi šeimos nariai, įskaitant mažamečius vaikus. 1980–2004 metais įrašytiems pateikėjams tarpukariu buvo 10–14 metų. Pateikėjų atsiminimai daugiausia paremti vaiko išpūdžiais, todėl juose gausu detalių, kurios buvo aktualios to meto vaikams. Visi garso įrašų pateikėjai yra nidiškiai²⁰.

Vaikai, kurie nežvejojo, teikė įvairias poilsio paslaugas. Šiuo požiūriu savo verslumu jie suaugusiesiems beveik nenusileisdavo: pasinaudodami savo jaunu amžiumi, jie neretai gudraudavo ir apeidavo įstatymus ir nurodymus. Vienas iš tokių vietinės valdžios reikalavimų buvo nurodymas pajūryje surinktus gintaro gabalus parduoti surinkimo punktuose, tačiau Nidos vaikai nelabai to paisė. Pavasarį ir rudenį po audrų surinktą gintarą jie paslėpdavo ir parduodavo poilsiautojams, kurie buvo dosnesni.

Ka mēs dar jauni ļauži bijām, mēs gājām daug jūrmulā dzintarus laset. Mes atradām kāde reize dižes kumases, un kāde reize nur pūķe acis <...> Daug nu Memel gribij par menk naudas. Un mūse tēs un māte nideve <...> Un ka viņi vēl atgāj, sacīj, na jā, es teu duošu, un tad mūsu tēs pārdeve viņams tus dzintarus. Un ka šaktarp bij, tade mūse tēs feine naude āzpelņija ar tuos dzintārus²¹ (ChSchm).

Ajezau, tas dzintars! A mēs kuo salasijam, ka mes vaiki bijām. Un ta bij: tuos dzintarus, kad salasij, turij atduot „Bernsteinabnahmestelle“, un mēs vaik pills dimzaks pasekavajam iki vasaras, kad tie vāci atgā peldeties (MPu)²².

Pasak pateikėjų, daugelis poilsiautojų mielai pirkto įvairius suvenyrus, todėl nagingesniems vietos vaikams atsivėrė dar viena smulkaus verslo niša: jie darė gintaru puoštus paveikslėlius, papuošalus, drožinėjo kuršvalčių modelius, sumažintas vėtrungių kopijas, briedžių figūrėles ir kt. ir parduodavo poilsiautojams už sutartą kainą. Daugumoje šeimų gautieji pinigai būdavo išleidžiami pačių vaikų poreikiams.

Kitas vaikų ir paauglių kurortinės veiklos pajamų šaltinis buvo išvykos arkliais „medžioti“ briedžių. Šiomis paslaugomis naudojosi populiarijancio fotografijos ir atvirukų leidybos verslo atstovai ir fotografai mėgėjai. Paaugliai mokėjo valdyti arklius ir gerai

²⁰ Kolegų latvių rinkta medžiaga apie 1960-uosius metus įtraukia ir pateikėjų iš Juodkrantės, Pervalkos ir Preilos informaciją, tačiau joje nėra nieko apie poilsiautojus pirmiausia dėl to, kad Pervalkoje ir Preiloje tarpukariu nebuvo poilsio infrastruktūros, o juodkrantiškis žvejis Mikelis Pyčas šia tema nebuvo kalbintas.

²¹ „Kai mes dar jauni buvome, mes ėjome daug [=dažnai] į pakrantę gintaro rinkti. Mes rasdavome kartais didelius gabalus, kitą kartą tik [kaip] pūkio [=pūgžlio] akis. Daugelis iš Klaipėdos norėjo už menkus pinigus. Ir mūsų tėvai nedavė. O kai jie vėl grįždavo, na gerai, sako, aš tau duosiu, ir mūsų tėvas jiems pardavė tuos gintarus. O kai šaktarpis buvo [=nežvejavimo laikas], tada mūsų tėvas puikiai užsidirbdavo iš to gintaro“.

²² „O Jėzau, gintaras! Mes pririnkdavom, kai vaikai buvome. Taip buvo: tuos gintarus, kai surenki, turėjai atiduoti į „Bernsteinabnahmestelle“ [gintaro surinkimo punktas], o mes, vaikai, pilnas kišenes pasislėpdavome iki vasaros, kai tie vokiečiai atvykdavo maudytis“.

žinojo briedžių vietas miške. Jie nuveždavo ten poilsiautojus ir kantriai laukdavo visą „fotosesiją“. Honoraro dydis už šią paslaugą priklausė nuo nufotografuotų briedžių skaičiaus, todėl, pasak Martino Pugelio, neretai vietovės nepažįstančius poilsiautojus vaikai apgaudinėdavo, nuviliodami briedžių šeimyną į kitą vietą arba apvažiudami ją iš kitos pusės. Be to, vaikai naudojosi tuo, kad galėjo tartis tarpusavyje gimtąja kalba, kurios poilsiautojai nesuprato.

Mergaičių darbas buvo padėti moterims tvarkyti poilsiautojų kambarius, gaminti valgi, plauti indus: *Berniukai, tie po pamokų iškart ėjo maudytis, pameta krepšelius į kampą ir maudytis pliki mariose. O aš buvau mergaitė, aš turėjau indus plauti. Mes turėjom daug vokiečių. Ryte jie gaudavo pusryčius, po to pietus, o karo metais mes dar išnuomojom ir virtuvę – buvo trys virtuvės ir dar mūsų virtuvė. Ir ten buvo daug indų, puodai buvo pridegę, aš turėjau plauti. Maža mergaitė buvau. Kitą kartą verkdavau: „Ir aš noriu maudytis“. „Ne, – mama sakė, – tu pirma turi indus išplauti“. Kai išplaudavau, sakydavau: „Mama, dabar aš noriu maudytis, aš jau padariau“. Tada ji sakydavo: „Ateis vokiečiai kavos gerti“. Tada vėl buvo indų. Kitą sykį vokiečiai norėdavo po pietų pamiegoti. Po pietų turėjau lovas kloti, vandens atnešti (HD).*

Žvejai savo šeimos reikmėms ir poilsiautojų maitinimui laikė karvių, kurios laisvai ganėsi pamiškėse, nes ganiavai tinkamų pievų šiaurinėje nerijos dalyje nebuvo. Dažnai vakarais vaikai turėdavo jas surasti ir parginti. Šis darbas buvo kartu ir kukli pramoga – vaikai eidavo būriu, pakeliui uogaudavo arba žaisdavo. Net uogavimas nebuvo šiaip sau pramoga – mergaitės surinktas uogas nešdavo per kaimą ir parduodavo poilsiautojams: *Mēs tas uogas uozlasijām uz balte šķīve und iesjējam iz balte šnupeltūche oder selvieta und ta mes ar tuos gājām iz hoteles und pardevām tiems vāciešams. Un tie vis tuos uogas pirk und mēs džauģamēs, ka mes bišķi naudas guvām. Und kad tas vasaras jau pi gala bij, tie vācieši bija nu Nides nuost, tad mēs turejām vel citus darbus darat (ChSchm)²³.*

Berniukai turėjo pradėti žvejoti jau nuo 14 metų amžiaus: *Mēs turējām grūti dzievuot. Turejām jau četurālik met, penķālik met jau turējām uz valte iet ar tēvu ar ķudeļ, va kuornes zvejuot par nakti. Un tad nakte zvejijām und rītes mēs nācām malā, tad tape zuve izdarēt (FR)²⁴.*

Kurortinio sezono įkarštyje žvejų šeimos turėdavo apsirūpinti šienu. Kopininkų pievos buvo kitoje marių pusėje, prie Skirvytės ar Lėkų rage, žvejai į valtis įsikeldavo arklius, pasiimdavo įrankius, maisto, ir visa šeima išvykdavo dviem savaitėms. Daugelio kuršininkų vaikystės atsiminimuose išliko ne tik sunkus darbas karštą vasaros dieną, bet ir nakvynė iš burių sumeistruotose palapinėse ir debesys uodų. Grįždavo valtimis, pakrautomis kūgiais šieno, o po burėmis stovėdavo žmonės ir arkliai. Šieno plukdymas poilsiautojams buvo viena iš sezono atrakcijų – yra išlikę nemažai jų darytų to laikotarpio fotografijų, kurios dažnai buvo publikuojamos ir spaudoje.

²³ „Mes tas uogas surinkdavome į baltą lėkštelę, surišdavome nosinaite ar servetėle ir taip ėjome į viešbučius ir parduodavome vokiečiams. Ir jie tas uogas pirkdavo, o mes džiaugėmės, kad mes truputį pinigų gaudavom. Ir kai vasaros baigdavosi, tie vokiečiai išvykdavo iš Nidos, tai mes turėjom vėl kitus darbus daryti“.

²⁴ „Mes turėjom sunkiai dirbti. Turėjom jau keturiolikos, penkiolikos metų eiti su tėvu į valtį su kiudeliu ar kurnais [tinklų rūšys] per naktį. Ir naktį žvejojome, o ryte ėjome į krantą, tada reikėjo žuvį išvalyti“.

Taigi kaimas, be savo įprastų žvejo darbų, prisirišė ir nemažą įsipareigojimą kokybiškai aptarnauti poilsiautojus, o kurorto šeimininkų vaikai vasarą naudojosi menkiausia galimybe išsimaudyti mariose ar paspardyti kamuolį, pažaisti miške. Gali atrodyti paradoksalu, tačiau jūroje maudytis kuršinininkų vaikams tekdavo retai ne tik dėl to, kad ji nebuvo tokia saugi kaip marios, bet ir dėl didelio atstumo nuo kaimo, kurį įveikti reikėdavo nemažai laiko.

Konceptas *poilsiauti* / *atostogauti*

Poilsiautojų ir vietos žvejų kultūriniai skirtumai buvo akivaizdūs ir įvairiai vertinami ne tik kultūrininkų, bet ir pačių poilsiautojų. Svečius stebino kai kurie vietos papročiai. Spauloje ir atvirukuose buvo platinamos varnų gaudymo scenos. Varnų gaudymas maistui buvo beveik išimtinai paauglių ir senelių darbas. Paprastai šį paprotį stebėdavęs negausus būrelis poilsiautojų, kadangi varnų gaudymo sezonas buvo rudenį. Poilsiautojų akimis, kuršinininkų moterys ir merginos rengėsi senamadiškai, dėvėjo ilgus ir plačius sijonus, ryšėjo skaras, jų aprangoje dominavo tamsios spalvos. Tokiam įvaizdžiui reikšmės turėjo ne tik minėtosios „Trachtenverein“ veikla, skatinusi dėvėti tautinius drabužius, bet ir pačių kuršinininkų religingumas, kuris krito į akis beveik visiems svečiams²⁵. Kurortininkai neretai garlaviu plaukdavo kartu su žvejų moterimis, gabenančiomis į turgų žuvis, stebėdavo jas, tačiau neteko užrašyti nė vieno pasakojimo, liudijančio kokį nors įsimintinesnį „vokiečių“ ir žvejienų pokalbį, todėl sunku pasakyti, ką vietinės moterys žinojo apie miestus, iš kurių atvykdavo svečiai, apie jų darbą ir gyvenimą. Iš surinktos medžiagos nepavyko išsiaiškinti, kokį poveikį kuršinininkams darė viešnių drabužių mados (pavyzdžiui, maudymosi kostiumėliai). Tik iš tekstų nuotrupų galima spręsti apie tai, kad „vokietės“ turėjo daug laisvo laiko ir galėjo jį leisti prie jūros nieko neveikdamos²⁶. Taigi ir jų poilsį kuršinininkai vadino žodžiu *peldėtis* ‘maudytis, plaukioti’²⁷. Būtent maudymasis, o ne kitos svečių pramogos (vaikščiojimas miške, kopose, plaukiojimas laiveliais, restoranai ir t. t.) tapo motyvacija išplečiant šio žodžio reikšmę.

Į menininkus neringiškai žiūrėjo dvejopai. Nida nebuvo prestižinis Vokietijos kurortas, čia kūrybai įkvėpimo ieškojo nemažai dar tik pradedančių savo karjerą dailininkų. Sunkų fizinį darbą dirbantiems žvejams sėdėjimas ant kopos ir piešimas neatrodė rimtas užsiėmimas. Tokiam požiūriui būta pagrindo, nes kai kurie menininkai, negalėdami išsimokėti už nuomą, palikdavo šeimininkams paveikslų²⁸. Tačiau vis dėlto būtent menininkai iš kitų

²⁵ Pasak pačių nidiškių, bažnyčia mišų metu būdavo pilnutėlė, buvo griežtai laikomasi draudimo sekmdienį dirbti, be to, čia dažnai lankėsi iš kito kranto atvykstantys pamokslininkai (sakytojai) ir vykdavo jų laikomos namų pamaldos, vadinamieji surinkimai. Griežti pietistinių pažiūrų ribojimai atsispindi ir kuršinininkų tautosakoje, ir butyje, ypač aprangoje. „Keistą“ tarnaitės Martos aprangą ir drovimą iš Manno žmonos ir vaiku pasakojimų mini ir Stepanauskas (1987, p. 106–107).

²⁶ Socialinį kontrastą galima įvertinti Nidos dailininkų kolonijos darbuose, kur viename paveiksle vaizduojami paplūdimyje atostogautojai, o kitame – laivus iš jūros tempiantys žvejai arba moterys, sukančios tinklus traukiančią virvę.

²⁷ Tekstuose nepavyko rasti jokio sinonimo, plg. la. *atpūsties* ‘ilsėtis’ ar pan. Gali būti, kad tokiai sąvokai atsirasti turėjo reikšmės vok. *Badegast* ‘kurortininkas, kurorto svečias’, *baden* ‘maudytis’.

²⁸ Stepanauskas (1987, p. 66), cituodamas Vilhelmą Girnų (*Wilhelm Girmus*), nurodo, kad ne tik Blodės, bet ir Martino Sakučio viešbutyje kabėję vėliau išgarsėjusių menininkų paveikslų, kuriais esą šie užsimokėdavo

poilsiautojų išsiskyrė savo gebėjimu ir noru bendrauti su vietiniais žvejais (Strakauskaitė, 2010, p. 110). Be to, pozuojantys jų paveikslams vietos gyventojai gaudavo ir šokių tokių honorarą²⁹. Neretai būtent menininkai tapdavo nuolatiniais neringiškių klientais. Greičiausiai tai lėmė ne tik lankstesnės nuomos galimybės, menininkų nereiklumas buičiai, bet ir jau minėtas jų nuoširdumas.

Kultūrinis atsparumas ir „namų taisyklės“

Kuršininkams atrodė, kad poilsiauti atvykęs asmuo vis tiek lieka prašalaitis, kuris, jei nepaiso „namų taisyklių“, vietos gyventojams kelia nuostabą, o neretai ir šypseną. Toks „savo erdvės“ suvokimas nėra koks nors išskirtinis, jis būdingas daugeliui turistinių vietovių. Iš pasakojimų matyti, kad kai kurie kultūriniai svečių ypatumai kuršininkams atrodė šokiruojantys. Vienas iš tokių – nudistų paplūdimiai. „Senamadiškiems“ žvejams žmonės, viešoje vietoje vaikščiojantys visiškai nuogi, atrodė lengvai išprotėję ir kėlė juoką. Filme „Išbarstyti žodžiai“ broliai Sakučiai pasakoja, kaip nuogaliai nesidrovėdavo prieiti prie žvejų valčių pažiūrėti, ką šie pagavo: *Tie bija „natureļ“, tie gāj peldēties be drānu. Un tie zveji ta ko nebija rezējuš, ka ļauži plik staigā riņķā <...> un tie zveji saka, ka tie ir papaikuš*³⁰. Tačiau arogancijai ir pažeminimui jie buvo jautrūs ir galėdavo atsikirsti. Apie tai kalba ir jų tautosaka, pavyzdžiui, anekdotas, kurį iš savo prisiminimų vokiškoje spaudoje paskelbė buvęs klaipeidiškiai: *Svečias iš Vokietijos, aišku, norėtų nerijoje viską geriau ir moderniau sutvarkyti, todėl kalbina vietinį: „Žinote, Peleiki, aš manau, kad pas jus, nerijoje, kvailumas niekada neišnyks“. Peleikis linkteli sutikdamas ir mirkteli akį: „Čia, ponuli, jūsų tiesa. Kasmet pas mus atvažiuoja vis naujų prašalaičių“ (Memelland Kalender, 1958, p. 71, vert. aut. – D. K.)*.

Ir užrašyti tekstai, ir tautosaka leidžia manyti, kad, nepaisant ryškių kultūrinių skirtumų, poilsiautojai, kurių dauguma buvo didesnių miestų vidurinės klasės ar pasiturintys gyventojai, į etninę žvejų savimonę, nusistovėjusią gyvenseną, moralės supratimą, savigarbą didelių pokyčių neatnešė. Tokį jų atsparumą lėmė pats žvejybos verslas, atsiribojimas nuo kasdienio kontakto su svečiais, paties verslo specifika ir jo tradicijos, kur komunikacija vyko gimtąja kuršininkų kalba, kuri tuo pat metu buvo ir etnolektas, ir sociolektas³¹. Tačiau svečių aptarnavimas buvo geidžiamas papildomų pajamų šaltinis ir galimybė pagerinti savo buities sąlygas. Santykiai, kurie tarpukariu susiklostė tarp vietinių žvejų ir poilsiautojų, kai kurių antropologų apibūdinami kaip „komercinė draugystė“ (*commercial friendship*): nusistovėjo bendravimo forma, grindžiama mandagiu ir neįkyriu aptarnavimu, privačios

už nuomą. Panašų pasakojimą girdime ir iš Hertos Detzkeit minėtame Helmuto Schulzecko filme: esą rygietis dailininkas išvažiavo prižadėjęs gražinti skolą, kai parduosias Nidoje nutapytus paveikslus. Pažadą įvykdęs su kaupu – prieš Kalėdas šeiminiškai gavę dosnų atlygį aukso markėmis.

²⁹ Manno tarnaitė Marta taip pat minima tarp dailininkų mėgstamų pozuotojų. Menininkams ypač į akis krito jos aplink galvą vainiku sudėtos šiaudų spalvos kasos, mėlynos akys, platus įdeges veidas – matyt, taip jie įsivaizdavo šio regiono moterų prototipą.

³⁰ „Tie buvo natūralistai, tie ėjo maudytis be drabužių. O tie žvejai to nebuvo matę, kad žmonės aplinkui nuogi vaikščiotų. Ir žvejai sako, kad tie yra pamišę“.

³¹ Plačiau apie tai žr. Kiseliūnaitė, 2022, p. 29–38.

erdvės paisymu, santūrių atstumu ir abipuse disciplina. O tai, kad ne viskas svečių elgesyje atrodė priimtina, galima paaiškinti tradicine „savo“ ir „svetimo“ priešprieša, kurią suvaldyti kompromisu reikėjo abiem pusėms.

Išvados

Ištyrus kuršinininkų kalba užrašytuose tarpukario gyventojų pasakojimuose užfiksuotus tekstų fragmentus apie poilsiautojų ir vietinių gyventojų santykius, galima išskirti keletą ypatybių.

Tarpukariu Kuršių nerijos gyventojai poilsiautojus laikė pageidaujamais svečiais dėl jų nešamos ekonominės naudos. Nusistovėjo abipusio etiketo taisyklės, kurioms galima taikyti apibūdinimą „komercinė draugystė“. Į artimesnę pažintį ji pereidavo tada, kai svečiai tapdavo nuolatiniais klientais. Paprastai tai būdavo menininkai, kurie apsistodavo ne tik viešbučiuose, bet ir žvejų namuose.

Nidos žvejų požiūris į menininkus buvo dvejopas: viena vertus, neretai jie tapdavo nuolatiniais klientais ir labiau už kitus svečius domėjosi žvejų gyvenimu; kita vertus, žvejai pastebėdavo menininkų nepriteklių ir nepatikliai žiūrėjo į jų pragyvenimo šaltinį – tapybą.

Ir žmonės iš šalies, ir patys žvejai neretai pastebėdavo aukštesnę socialinę padėtį užimančių ir ypač politiškai angažuotų svečių iš Vokietijos aroganciją vietos gyventojų atžvilgiu.

Konceptas *poilsiauti* kuršinininkų kalboje siejamas su maudynėmis jūroje ir reiškiamas žodžiu *peldėtis* ‘maudytis’. Tokia reikšmė jis yra Kuršių nerijos geolekto regionalizmas, be to, tai gali būti sekimas pagal vokiečių kalbos *Badegast* ‘kurortininkas’.

Konceptas *poilsiautojas* reiškiamas žodžiu *vācietis* ir siejamas su etnonimu *vācietis* ‘vokietis’, nes tarpukariu absoliučią poilsiautojų daugumą sudarė Vokietijos gyventojai. Šio koncepto percepcijai būdingas pastovumas, ji išlieka ir tada, kai semantiškai atsiskiria nuo etnonimo ir taikoma visiems kurorto svečiams, nepriklausomai nuo jų kilmės.

Konceptų *savas* ir *svetimas* priešprieša daugiausia reiškesi per kultūrinius skirtumus, kuriuos sąlygojo kalbinis barjeras, didmiesčio ir žvejų kaimo gyvenenos skirtumai, papročiai. Dvikalbystę, vietinės aplinkos pažinimą, vietinių tradicijų išmanymą nerijos žvejai išnaudojo kaip priemonę atsiriboti nuo svečių savo bendruomenėje ir pasipelninti iš jų neišmanymo.

Kuršinininkų etninės savimonės lūžis labiausiai sietinas su XIX a. Bismarko mokyklų reforma ir visų Vokietijos tautinių mažumų niveliacijos pradžia. Kuršių nerijoje po Pirmojo pasaulinio karo kurortinio turizmo teikiama nauda vokiečių kalbos vartojimo poreikį ir jos pranašumą prieš gimtąją dar labiau sustiprino. Tačiau kitais atžvilgiais poilsiautojai, kurių dauguma buvo miestų atstovai, į etninę žvejų savimonę didelių pokyčių neatnešė. Galima spėti, kad ji būtų likusi atspari tol, kol pagrindinis nerijos gyventojų pajamų šaltinis būtų likusi žvejyba, tačiau šį Kuršių nerijos gyvenimo etapą užbaigė karas.

Informantai

Garso įrašuose:

- ChSchm – Charlotte Schekahn (Schmidt), g. 1919 m. Nidoje, įraš. R. Pietsch Vokietijoje (1986).
EK – Erika Friese (Kalwies), g. 1934 m. Nidoje, įraš. D. Kiseliūnaitė Vokietijoje (1996).
FR – Fritz Roespel, g. 1923 m. Nidoje, įraš. R. Pietsch Vokietijoje (1986).
HD – Herta Paul (Detzkeit), g. 1924 m. Nidoje, įraš. R. Pietsch Vokietijoje (1986).
MPu – Martin Pugell, g. 1908 m. Nidoje, įraš. A. Grasis Vokietijoje (1980).

Baryso ir Schulzecko dokumentiniuose filmuose:

- Herta Paul (Detzkeit), g. 1924 m. Nidoje, įraš. H. Schulzeck (1996).
Martin Sakuth, g. 1930 m. Nidoje, įraš. H. Schulzeck (1996), A. Barysas Švedijoje (2004).
Werner Sakuth, g. 1928 m. Nidoje, įraš. H. Schulzeck (1996).

Literatūra ir šaltiniai

- Bacevičius, E. (2013). Neringos muziejaus reikšmė siekiant pažinti Kuršių nerijos gamtinę aplinką ir saugoti gyventojų kultūrinę savastį (XX a. 3–4-asis dešimtmečiai). *Kriščiūniskosios tradicijos raiška viduramžių – naujaujų laikų kasdienybės kultūroje: europietiški ir lietuviški puslapiai. Acta Historica Universitatis Klaipedensis, XXVII*, 228–244.
- Barysas, A. (2013). *Thomas Mannas. Mano vasarnamis*. Dokumentinis kino filmas (subtitrus vertė Antanas Gailius). Iš A. Baryso asmeninio archyvo.
- Barysas, A. (2017). *Išbarstyti žodžiai*. Dokumentinis kino filmas (subtitrus vertė Dalia Kiseliūnaitė).
- Bezenberger, A. (1888). *Ueber die Sprache der preussischen Letten*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht's Verlag.
- Bezenberger, A. (1889). *Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner*. Stuttgart. Verlag von J. Engelhorn https://archive.org/stream/bub_gb_64pEAQAAMAAJ/bub_gb_64pEAQAAMAAJ_djvu.txt
- Burns, P. M. (1999). *An Introduction to Tourism and Anthropology*. London: Routledge.
- Butkus, V. (2015). Kuršių nerija latvių literatūroje. In V. Butkus ir V. Jonkutė (sudaryt.), *Baltiška, tautinė, regioninė savimonė baltų literatūrose ir kultūrose* (p. 186–206). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Endzelīns, J. (1979). Par kurseniekiem un viņu valodu. *Darbu izlase, 3* (1). Rīga: Zinātne, 571–578.
- Glagau, O. (1970). Per Rytprūsių Sacharą. In V. Milius (sudaryt.), *Lietuvininkai* (p. 287–338). Vilnius: Vaga.
- Kiseliūnaitė, D. (2008). Kuršu kėpu kursnieku etnonimi: vėsturiskie, politiskie un sociālie aspekti. *Valodniecības raksti, 1*. Rīga: LU aģentūra „Latviešu valodas institūts”, 24–34.
- Kiseliūnaitė, D. (2022). *Kuršių nerijos kuršininkų kalba, 1. Fonetika ir fonologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Memelender Kalendar* (1958). Oldenburg: Siebert Zeitung-un Buchverlag. Iš Mažosios Lietuvos muziejaus fondų.
- Mykolaitytė, A. (2018). *Kuršių nerija lietuvių literatūroje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Nausėda, G. ir Gerulaitienė, V. (sudaryt.) (2013). *Chronik der Schule Nidden*. Vilnius: Petro ofsetas.
- Passarge, L. (1878). *Aus Baltischen Landen*. Glogau: Verlag von Carl Flemming. <http://mobile.dspace.ut.ee/handle/10062/30387>
- Plāķis, J. (1927). Kursnieku valoda, *Latvijas Universitātes Raksti, XVI*, 33–124.
- Schulzeck, H. (1997). *Wiedersehen mit Nidden*. Dokumentinis kino filmas (subtitrus vertė Dalia Kiseliūnaitė). Iš Helmuto Schulzecko asmeninio archyvo.
- Stepanuskas, L. (1987). *Tomas Manas ir Nida*. Vilnius: Vaga.
- Strakauskaitė, N. (2010). *Kultūros kraštovaizdis prie Kuršių marių*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Strakauskaitė, N. (2018). *Juodkrantės kurorto „aukso amžius“: nuo susikūrimo XIX a. viduryje iki katastrofos 1945 m.* Klaipėda: Liudviko Rėzos kultūros centras.
- Suntikul, W. (2012). Commercializing Hospitality. A New Concept for Residents of Viengxay, Laos. *Anthropology in Action, 19*, 3, 21–36.
- Tetzner, F. (1899). Die Kuren in Ostpreussen. *Globus, 75*, I, 80–96; II, 108–114.